

7. *Богдановская И.Ю.* Прецедентное право. — М., 1993. — 365 с.
8. Права человека и процессы глобализации современного мира // Отв. ред. Е.А. Лукашева. — М., 2005. — 504 с.
9. *Мартыничук Е., Колоколова Э.* Прецедентное право: от советской идеологии к международной практике // Российская юстиция. — 1994. № 12. — С. 21.
10. *Подольская Н.А.* К вопросу о понятии прецедента как источника права (общетеоретический аспект) // Судебная практика как источник права. — М., 2000. — 312 с.
11. Словарь иностранных слов / Под ред. И.В. Лехина, Ф.П. Петрова. — М., 1954. — 957 с.
12. Большая советская энциклопедия. В 51 т. Т. 34. 2-е изд. / Гл. ред. Б. А. Введенский. — М., 1955. — 835 с.
13. *Пяткина С.А.* О теории источников права в английской юриспруденции // Ученые записки ВНИИСЗ. — М., 1969. — Вып. 19. — 314 с.
14. *Лафитский В.И.* Конституционный строй США. — М., 2007. — 247 с.
15. *Cardozo B.N.* The Nature of Judicial Process. New Haven: Yale University Press, London; Humpney Milford Oxford University Press, 1932. — 351 p.

Стаття надійшла до друку 27 травня 2011 року.

УДК 342.9

Ю. П. Бурило,
канд. юрид. наук,
доц. кафедри конституційного
та адміністративного права, заступник декана
юридичного факультету ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВИДИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Розглянуто систему інформаційних прав і зроблено спробу їх наукової класифікації на основі аналізу чинного законодавства України.

Ключові слова: інформація, інформаційні права, інформаційні відносини, інформаційна сфера, інформаційне законодавство, інформаційне право, інформаційне суспільство.

Рассматривается система информационных прав и делается попытка их научной классификации на основании анализа действующего законодательства.

Ключевые слова: информация, информационные права, информационные отношения, информационная сфера, информационное законодательство, информационное право, информационное общество.

The article deals with the system of information rights and their scientific classification on the basis of the existing legislation analysis.

Key words: information, information rights, information relations, information sphere, information legislation, information law, information society.

Стрімкий розвиток інформаційної сфери в другій половині ХХ ст. призвів до становлення в багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні, нового типу суспільної формації — інформаційного суспільства. В такому суспільстві чільне місце займають інформаційні відносини, які справляють визначальний вплив на всі сфери суспільного життя — економічну, політичну, соціальну, культурну, військову та ін.

Необхідність правового регулювання інформаційних відносин обумовила появу інформаційного законодавства та відповідної комплексної галузі права — інформаційного права, одним із головних завдань яких є закріплення прав учасників інформаційних правовідносин. Зважаючи на складну структуру інформаційної сфери та різноманітність інформаційних відносин у суспільстві, так само складною і багатогранною є система інформаційних прав. Це в свою чергу ставить питання про необхідність наукового дослідження закріпленого в законодавстві комплексу інформаційних прав, у тому числі вивчення їх видів, не лише з метою поглиблення їх системного сприйняття на теоретичному рівні, а й в суто практичних цілях, наприклад, з метою подальшого вдосконалення інформаційного законодавства, зокрема при розробці Інформаційного кодексу України.

Слід відмітити, що питаннями дослідження інформаційних прав займалося чимало відомих зарубіжних та вітчизняних науковців-правників, зокрема як І. Л. Бачило, В. А. Копилов, М. М. Рассолов, М. Я. Швець, Р. А. Калюжний, В. М. Брижко, А. І. Марущак, В. С. Цимбалюк, І. Ю. Онопчук та ін. Проте, розгорнутої системної класифікації інформаційних прав поки що

немає. Отже, актуальним завданням сучасної юридичної науки залишається дослідження видів інформаційних прав, розробка на цій основі їх класифікації.

Дослідження видів інформаційних прав варто розпочати з історії становлення цих прав, що допоможе, насамперед, визначитися до якого покоління прав людини належать ці права. Однозначної відповіді на це питання в сучасній юридичній літературі немає. Так, наприклад, О.Ф. Скакун відносить право на свободу поглядів, думки, слова і друку до першого покоління прав людини, тобто до невід'ємних особистих (громадянських) та політичних прав, адже зазначені права вперше були закріплені в нормативно-правових документах часів буржуазних революцій, зокрема у Французькій Декларації прав людини і громадянина 1798 року [10, с. 182]. З цього випливає, що право на свободу думки і слова, вільне вираження свої поглядів, а відтак і пов'язане з ними право на свободу інформаційної діяльності (вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації в його сучасному формулюванні) належать до так званих «негативних» прав. Негативними ці права називають тому, що вони зобов'язують державу й інших осіб не втручатися у сфери, що регулюються цими правами. Вказані права охороняють особу від небажаних, таких, що порушують її свободу втручань та обмежень.

Водночас у деяких інших джерелах право на інформацію відносять до третього покоління прав. Особливість цього покоління прав полягає в тому, що вони є колективними і можуть бути реалізовані тільки сумісно [9, с. 139]. Віднесення права на інформацію до третього покоління прав з історичного погляду викликає суттєві застереження, адже, як уже зазначено, вперше право на свободу слова, що безпосередньо пов'язане з правом на інформацію в його сучасному розумінні, було закріплено ще у XVIII ст., тобто в часи появи першого покоління прав людини.

Водночас деякі інформаційні права, закріплені в сучасних конституціях, дійсно мають колективний характер. Так, наприклад, відповідно до ст. 57 Конституції України кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом [1]. Отже, фактично зазначеною статтею закріплено колективне право населення на отримання правової інформації про права і обов'язки населення.

До третього покоління прав також можна віднести право вільного доступу до інформацію про стан довкілля, закріплене в ст. 50 Конституції України. Це пояснюється тим, що зазначене право належить до групи екологічних прав, які традиційно відносяться до третього покоління прав людини.

Як випливає із зазначеного, різні інформаційні права не лише можуть бути віднесені до різних поколінь прав людини, а й до різних груп. Так, зокрема право на свободу відноситься до громадянських і політичних прав; право на інформацію про стан довкілля — до екологічних прав; право на результати інтелектуальної, творчої діяльності (які часто виступають у формі певної інформації) — до економічних (коли йдеться про певну інформацію як об'єкт інтелектуальної власності) і культурних прав (коли результат у вигляді певної інформації має культурну цінність).

Інформаційні права можна умовно поділити на такі, що закріплені в Конституції України, і такі, що фіксуються в поточному законодавстві. В Конституції України як в основному законі держави містяться найбільш значущі правові норми, які визначають основні права і свободи людини і громадянина, зокрема й ті з них, що стосуються сфери інформаційних відносин. Водночас потрібно мати на увазі, що відповідні конституційні норми значною мірою відображають або щонайменше перегукуються з основними положеннями багатьох підписаних Україною міжнародних договорів, у яких наша держава взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення реалізації інформаційних прав людини і громадянина.

Загалом Конституція України містить чимало положень, які мають пряме чи опосередковано відношення до інформаційної сфери. Так, в одних статтях Конституції (ст. 31, 32, 34, 50) слово «інформація» зазначається прямо, а в інших її статтях (ст. 10, 15, 54, 57) інформація та інформаційні відносини маються на увазі, хоча і безпосередньо і не згадуються. Так чи інакше, важливість і тих, і інших норм для правової системи України важко переоцінити, адже в них йдеться саме про конституційні права і свободи, які згідно ст. 22 Конституції України гарантуються державою і не можуть бути скасовані. Власне кажучи, відповідні конституційні норми, що закріплюють інформаційні права і свободи, є відповідним пунктом для розвитку всього інформаційного законодавства України та відповідної галузі права.

Центральне місце в системі конституційних норм, що визначають інформаційні права і свободи людини і громадянина, за-

ймають положення ч. 2 ст. 34 Конституції України, згідно якої кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Указане право в інших нормативно-правових актах та юридичній літературі прийнято скорочено називати правом на інформацію, або правом на інформаційну діяльність. Із вказаним правом логічно пов'язане закріплене в ч. 1 цієї ж статті право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, реалізація якого була б неможливою без здійснення права на інформацію.

Положення ч. 1, 2 ст. 34 Конституції України в цілому співзвучні ст. 19 Загальної декларації прав людини 1948 року, відповідно до якої кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, одержувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [6]. Аналогічні положення, що-правда в дещо розширеному вигляді, закріплені в ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, згідно якої кожен має право на свободу вираження поглядів [7]. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Подібні норми містить також ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [8].

Як впливає з положень ч. 3 ст. 34 Конституції України право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань і на свободу інформаційної діяльності можуть бути обмежені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Дане формулювання можливих обмежень майже дослівно відображає положення ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, згідно якої здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необ-

хідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

У продовження положень ч. 3 ст. 34 Конституції України щодо обмеження права на інформацію в інтересах захисту репутації та прав інших людей ст. 31 Конституції України гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

З тією ж метою ст. 32 Конституції України забороняє збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Водночас з цього правила щодо захисту конфіденційної інформації про особу передбачений виняток. Так, згідно ч. 3 ст. 32 кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

З метою гарантування права громадян на окремі види суспільно важливої інформації в Конституції України містяться окремі норми. Так, згідно ст. 50 Основного Закону, яка закріплює за кожною людиною право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Згідно ст. 57 Конституції України кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є не чинними. З аналізу вказаних конституційних положень випливає висновок, що в ст.57 по-

суті державою гарантується право громадян на правову інформацію, що стосується їх прав і обов'язків.

Поряд із гарантуванням права громадян на окремі види інформації, що становлять суспільний інтерес, з метою забезпечення інформаційної безпеки особи згідно ч. 4 ст. 32 Конституції України кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і поширенням такої недостовірної інформації.

Вказані конституційні права і свободи людини і громадянина можна вважати основними або первинними інформаційними правами. Водночас потрібно мати на увазі, що права в свободи людини і громадянина, які закріплені в Конституції України не є вичерпними.

Іншими законами України передбачено ряд додаткових прав особи щодо інформації. Так, наприклад, відповідно до ст. 61 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» телеглядачі і радіослухачі мають право: приймати програми телерадіоорганізацій, які доступні для прийому на території України; одержувати інформацію про розклад передач; звертатися до телерадіоорганізації, її засновників, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Державного комітету телебачення і радіомовлення України із зауваженнями та пропозиціями щодо змісту і технічної якості відповідних програм або передач і отримувати письмово або безпосередньо у передачах відповідь на звернення; у порядку, визначеному законом, спростовувати інформацію про них, поширену телерадіоорганізацією [3]. Згідно ст. 21 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» громадяни України незалежно від статі, віку, національності, освіти, соціального походження, політичних і релігійних переконань, місця проживання мають право на бібліотечне обслуговування, яке може бути у формі: абонементу (у тому числі міжбібліотечного); системи читальних залів; дистанційного обслуговування засобами телекомунікації; бібліотечних пунктів; пересувних бібліотек. Крім того, громадяни мають право вільного вибору бібліотек відповідно до своїх потреб [4].

Зазначені права, по-суті, відіграють допоміжну функцію відносно реалізації основних конституційних прав щодо інформації або ж просто виступають свого роду проекцією конституційних прав

на інформаційну діяльність у конкретній сфері інформаційних відносин. Так, наприклад, право фізичної особи на статистичну інформацію, закріплене ст. 19 Закону України «Про державну статистику» [5], є проекцією конституційного права на інформацію у сфері статистики. Таким чином, інформаційні права, закріплені в поточному законодавстві можна вважати похідними або вторинними відносно конституційних прав і свобод людини і громадянина у сфері інформації.

Враховуючи той факт, що інформаційні права закріплені в правових нормах різних самостійних галузей права: конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, а саме інформаційне право є лише комплексною галуззю, яка об'єднує в собі відповідні інформаційно-правові норми зазначених самостійних галузей, можливо виділити конституційні, цивільні, адміністративні та інші інформаційні права.

Інформаційні права людини і громадянина, які передбачені Конституцією та іншими актами законодавства України теоретично можливо розмежувати на активні і пасивні права. До активних інформаційних прав слід віднести такі права, реалізація яких вимагає від їх носія певних активних дій, наприклад, збирання, використання, поширення інформації тощо. Водночас до пасивних інформаційних прав належать, насамперед, права особи на додержання іншими особами по відношенню до неї режимів конфіденційності інформації та різного роду таємниць (нотаріальної, адвокатської, лікарської та ін.), реалізація яких не вимагає від неї жодних активних дій.

Сукупність інформаційних прав можна також умовно поділити за видами інформаційної діяльності, передбаченими чинним законодавством. Так, виходячи з аналізу положень ст. 9 Закону України «Про інформацію», яка визначає основні види інформаційної діяльності, можна виділити право на створення, право на збирання, право на одержання, право на зберігання, право на використання, право на поширення, право на охорону та захист інформації [2].

Інформаційні права особи можливо також класифікувати залежно від характеристики об'єкта інформаційних відносин, тобто від виду інформації, якої вони стосуються. Виходячи з положень ст. 10 Закону України «Про інформацію», яка визначає види інформації за змістом, можемо говорити про:

- право на інформацію про фізичну особу;
- право на інформацію довідково-енциклопедичного характеру;

- право на інформацію про стан довкілля (екологічна інформація);
- право на інформацію про товар (роботу, послугу);
- право на науково-технічну інформацію;
- право на податкову інформацію;
- право на правову інформацію;
- право на статистичну інформацію;
- право на соціологічну інформацію.

Крім того, ст. 20 Закону України «Про інформацію» поділяє інформацію за режимом доступу на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Відповідно вбачається можливість говорити про право на відкриту інформацію і право на інформацію з обмеженим доступом, тобто на конфіденційну, службову і таємну інформацію [2; 11, с. 42—43].

Урешті-решт, всю сукупність інформаційних прав, передбачених чинним законодавством можливо поділити за су'єктним складом інформаційних правовідносин. Як впливає з аналізу положень ст. 4 Закону України «Про інформацію», можливо виділити інформаційні права таких суб'єктів інформаційних відносин, як фізичні особи, юридичні особи, об'єднання громадян і суб'єкти владних повноважень. Із зазначеного слідує, що інформаційні права фізичних осіб є лише одним із різновидів інформаційних прав загалом [2; 11, с. 43].

Підсумовуючи викладене можемо зробити висновок, що чинне законодавство України закріплює розгалужену систему інформаційних прав, які належать до різних поколінь і груп (видів) прав людини, можуть поділятися на первинні та похідні; конституційні, адміністративні, цивільні й ін.; активні та пасивні. Слід також розрізняти права на створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону та захист інформації; право на відкриту та закриту інформацію; право на інформацію фізичних, юридичних осіб, об'єднань громадян і суб'єктів владних повноважень тощо. Зазначена класифікація може бути використана при здійсненні кодифікації інформаційного законодавства.

Щодо перспектив подальших наукових досліджень з окресленого кола питань, то їх варто насамперед зосередити на вивченні інформаційних прав, пов'язаних із створенням і використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. (у редакції закону від 13.01.2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.
3. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. (у редакції закону від 12.01.2006 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 10. — Ст. 43.
4. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 7. — Ст. 45.
5. Закон України «Про державну статистику» від 17.09.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 43. — Ст. 608.
6. Загальна декларація прав людини 1948 року // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — Ст. 89.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13 — Ст. 270.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року // http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043.
9. Конституційне право України: Підручник / За ред. академіка АПрН України, д. ю. н., проф. Ю.М. Тодики, д. ю. н., проф. В. С. Журавського. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. — 544 с.
10. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник / О. Ф. Скакун. — Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
11. Марущак А. І. Інформаційне право України: Підручник / А. І. Марущак. — К.: Дакор, 2011. — 456 с.

Стаття надійшла до друку 28 жовтня 2011 р.

УДК 340.1

О. А. Васянович, канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри
міжнародного та європейського права
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПИТАННЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ ПРАВОВИХ ЗВИЧАЇВ СУЧАСНОСТІ

У статті висвітлено питання праворозуміння джерел права різними школами права та правових звичаїв, зокрема у романо-германській, англо-саксонській і традиційній правових системах сучасності.